

UOT: 33.338.3 JEL: P40, P49

DOI:10.30546/JIECM.2023.3.58.

MİLLİ İQTİSADİYYATDA MÖVCUD OLAN STRUKTUR PROBLEMLƏRİNİN TƏHLİLİ

Nurlan İlham oğlu Abdullazadə

Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi

nurlan.abdullazade@yahoo.com

Xülasə. Milli iqtisadiyyat insan orqanizmi prinsipi ilə baxıldığı zaman dövlətlərin qanı funksiyasını icra edir və vətəndaşlarının həyat səviyyəsindən tutmuş bizneslərin böyüməsinə və ölkənin ümumi vəziyyətinə qədər bir millətin rifahının bütün aspektlərinə təsir göstərir. Bununla belə, bu iqtisadiyyatlar daxilində cərəyan edən struktur problemlər iqtisadi böyüməyə, inkişafa və sosial ehtiyacların ödənilməsinə mane ola bilər. Milli iqtisadiyyatın strukturunun daha optimal və səmərəli şəkildə təkmilləşdirilməsi, modernləşmə ilə bağlı problemlərin həlli üsullarının müəyyən edilməsi və onların struktur mexanizmləri sisteminə uyğunlaşdırılmasının təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi inkişaf proseslərinin təhlili zamanı emal sektorunun yenidən qurulması, istehsal güclərinin formalaşması, regionların iqtisadi fəallığının artması, sənaye infrastrukturunun inkişafı, ölkənin neftdən asılılığının əhəmiyyətli dərəcədə azalması nəzərə alınmışdır. İnkişaf səviyyəsinin effektiv olmasını təmin etmək üçün strateji inkişaf və fəaliyyət proqramlarının tərtib edilməsi məqsəduyğundur. Bu məqalədə ölkələr arasında davam edən ümumi problemlərə diqqət yetirilir, bütün dünya üzrə milli iqtisadiyyatları narahat edən struktur problemlərinin hərtərəfli təhlili aparılır.

Açar sözlər: struktur, iqtisadiyyat, inkişaf, rifah, bərabərsizlik

Giriş. Mövzunun aktuallığı: Struktur problemləri iqtisadi inkişafın qarşısında duran əsas maneələrdən olduğu üçün hökumət nümayəndələrini hər zaman narahat edən və bu istiqamətdə davamlı iş aparmalarına təşviq edən əsas məsələlərdən biridir. İqtisadiyyat anlayışı yarandığı andan etibarən struktur problemləri də onunla paralel ortaya çıxmışdır. Heç bir iqtisadiyyat ideal olmadığı üçün bu mövzu hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Tədqiqatın məqsədi: Qlobal miqyasda iqtisadiyyatlarda mövcud olan struktur problem növlərini araşdırmaq və bununla mübarizədə dünya təcrübəsini təhlil etməkdir. Bundan əlavə olaraq, dünya iqtisadi vəziyyətinə nəzər yetirməklə milli iqtisadiyyatın strukturunun modernləşdirilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırmaq məqsədi daşır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı iqtisadiyyatdakı struktur anlayışı və Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının strukturunun texnoloji cəhətdən müasirləşdirilməsi prosesi və predmeti isə bu struktur ətrafında mövcud olan problemlərdir.

Tədqiqatın nəticələri: Araşdırma nəticəsində dünya təcrübəsi üzrə əsas olan yeddi struktur problem müəyyən edilmiş və bu istiqamətdə həll yolları təklif olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Dövlətin iqtisadi siyasətini həyata keçirən qurumlar üçün tədqiqat nəticələrinin əhəmiyyəti var. Çünki, bu struktur problemləri ilə bu və ya digər şəkildə üzləşmiş hökumətlərin hansı həll yolları təklif etdiyi vurğulanmışdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi: Struktur problemlərini ayrı-ayrılıqda araşdıran bir çox məqalələr, elmi işlər olsa da, onları bir bütün, vahid şəkildə təhlil edən yazılara rast gəlinməmişdir.

Mövzunun təhlili

Dünya miqyasında milli iqtisadiyyatlardakı struktur problemlərin təhlili iqtisadi artıma və rifaha mane olan ümumi məsələləri aşkar edir. Bu problemlərə gəlir bərabərsizliyi, işsizlik, zəif infrastruktur, korrupsiya, zəif təhsil sistemləri, sektorlardan asılılıq və fiskal idarəçilik daxildir. Bu problemlərin

həlli mütərəqqi vergitutma, təhsil islahatları, düşünülmüş infrastruktur investisiyaları və korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirləri kimi məqsədyönlü siyasət tələb edir. Bu struktur problemləri aradan qaldırmaqla dövlətlər bütün vətəndaşların rifahını təmin edərək inklüziv artımı və iqtisadi dayanıqlığı gücləndirə bilər.

Milli iqtisadiyyatın strukturu kifayət qədər mürəkkəbdir və onu bir neçə il ərzində müasirləşdirmək asan mərhələ deyil. Bu baxımdan uzunmüddətli strateji hədəflər çərçivəsində bütün mümkün fəaliyyət sahələri qiymətləndirilməli və istifadə edilməlidir. Azərbaycanda bu istiqamətlərdə strateji yanaşmalar mövcuddur və yaxın gələcəkdə qarşıya qoyulan əsas vəzifə strateji hədəflərə nail olmaq, dəyər zəncirində milli iqtisadiyyatın inkişafını genişləndirmək, müasir texnologiyalardan maksimum səmərəli istifadə etməklə milli iqtisadi inkişaf modelini zənginləşdirmək və təkmilləşdirməkdən ibarətdir.

Gəlir bərabərsizliyi dünyanın bir çox milli iqtisadiyyatlarında geniş yayılmış və aktual problemdir. Sərvətin qeyri-mütənasib bölgüsü əhəmiyyətli sosial və iqtisadi nəticələrə səbəb olur. Bu, sosial iğtişaclara gətirib çıxara, iqtisadi hərəkətliliyi boğa bilər və varlıqların daha da zənginləşdiyi, kasıbların isə yoxsulluqdan xilas olmaq üçün mübarizə apardığı qeyri-bərabərliyin genişləndiyi dövrü yarada bilər. Gəlir qeyri-bərabərliyi qloballaşma, texnoloji irəliləyişlər və repressiv vergi siyasəti ilə daha da kəskinləşmişdir [2].

Bu struktur problemi həll etmək üçün hökumətlər və siyasətçilər mütərəqqi vergitutmanı həyata keçirməli, ünvanlı sosial proqramlar yaratmalı və inklüziv iqtisadi siyasətlər qəbul etməlidirlər. Bu, iqtisadi səmərələrin daha ədalətli şəkildə bölüşdürülməsinə və cəmiyyətin ən həssas üzvlərinin əsas resurslara və imkanlara çıxış əldə etməsinə kömək edə bilər.

Yüksək səviyyəli işsizlik və qeyri-məşğulluq bütün dünya iqtisadiyyatlarında davamlı problemlər olaraq qalır. Xüsusilə gənclər üçün iş imkanlarının olmaması sosial qeyri-sabitliyə və iqtisadi durğunluğa səbəb olur. Bu struktur problemi tez-tez işçi qüvvəsinin bacarıqları ilə sənaye ehtiyacları arasında uyğunsuzluqla mürəkkəbləşir və nəticədə insan kapitalından kifayət qədər istifadə olunmur. [3]

İşsizlik sosial-iqtisadi problem olub, dünya ölkələrində işsizliyin müxtəlif növlərinin yaranmasına səbəb olur. Bu cür işsizlik növlərinə dövrü işsizlik, struktur işsizlik, regional işsizlik, təbii işsizlik, natamam işsizlik və s. aid etmək olar. İşsizlik və qeyri-məşğulluqla mübarizə aparmaq üçün hökumətlər və müəssisələr təhsilə, işçi qüvvəsinin inkişafına və peşə hazırlığı proqramlarına investisiyalar vasitəsilə bacarıqlar arasındakı fərqi aradan qaldırmaq üçün birlikdə işləməlidirlər. Ölkəmizdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi tədbirlərin əsas istiqamətini əhalinin məşğulluğu məsələlərinin həll edilməsi və işsizliyin azaldılması təşkil edir. Bundan əlavə, iş yerlərinin yaradılmasını, eləcə də kiçik və orta biznes müəssisələrinin (KOB) dəstəklənməsinə təşviq edən siyasətlər işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına töhfə verə biləcək potensialdadır [1].

Ciddi təhlil edilmədən əsası qoyulan və ya köhnəlmiş infrastruktur bir çox ölkələrdə iqtisadi artıma və inkişafa mane olan geniş yayılmış problemdir. Yetərsiz nəqliyyat sistemləri, təmiz suya çıxışın olmaması, etibarsız elektrik enerjisi və köhnəlmiş rabitə şəbəkələri məhsuldarlığı və rəqabət qabiliyyətini azaldır. Səmərəsiz infrastruktur təkcə biznesin xərclərini artırmır, həm də əhali üçün əsas xidmətlərin əlçatanlığını məhdudlaşdırır.

Müasirləşdirilmiş rəqabətqabiliyyətli iqtisadi fəaliyyətlər ölkə iqtisadiyyatının strukturuna fəal inteqrasiya edilməli, istehsal müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirilməli, idxalı əvəz edən fəaliyyətlər təşkil edilməklə ixrac potensialı artırılmalı, valyuta mənbələri diversifikasiya edilməlidir. Ümumi götürüldükdə, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin və global iqtisadi təhdidlərə davamlılığının gücləndirilməsi üzrə əsas tədbirlərin kompleks və sistemli şəkildə həyata keçirilməsi onun artım mənbələrinin dayanıqlığını təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi və şaxələndirilməsi problemləri əksər dünya ölkələri üçün xarakterikdir. Son dövrlərdə baş verən global maliyyə böhranının mənfi nəticələri ilə əlaqədar olaraq dünyanın əksər ölkələrində, o cümlədən aparıcı dövlətlərində milli iqtisadiyyatın strukturunun müasirləşdirilməsi zərurəti yaranmışdır. Xüsusən də böhran dövründən sonrakı şəraitdə

yeni struktur mexanizmlərinin və praktiki vasitələrinin işlənilib hazırlanması və tətbiqi zamanı bu problemlərin ciddiliyi xeyli artır. Bunun əsas səbəbi iqtisadiyyatın əvvəllər məhsuldar olan sahələrinin qlobal iqtisadi çağırışlara və qlobal tendensiyalardan irəli gələn yeni tələblərə cavab verməməsidir. Başqa sözlə desək, iqtisadiyyatın bir çox əhəmiyyətli sektorlarında mövcud mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və ya müasirləşdirilməsi obyektiv zərurətdən yaranmışdır. Bu proseslər dünyada baş verən iqtisadi proseslərdə yenilik deyil, hər dəfə baş vermiş iqtisadi böhranlardan, o cümlədən enerji, neft, maliyyə, valyuta böhranlarından sonra iqtisadiyyatın mənfi təsiri yeni mexanizmlərin işlənilib hazırlanmasını zəruri etmişdir [5].

Digər tərəfdən, dünya sivilizasiyası ilə iqtisadi proseslər bir yerdə dayanmır, onlar daim inkişaf edir, iqtisadi baxışlar dəyişir, bu halda yeni iqtisadi mexanizmlərin və vasitələrin meydana çıxmasını təbii proses kimi səciyyələndirmək olar.

İnfrastruktur problemlərinin həlli infrastrukturun inkişafına böyük investisiyalar tələb edir. Hökumətlər nəqliyyat şəbəkələrini təkmilləşdirmək və genişləndirmək, əsas kommunal xidmətlərə çıxışı yaxşılaşdırmaq və kommunikasiya sistemlərini modernləşdirmək üçün böyük maliyyə resursları ayırmalıdır. Bu investisiyalar iqtisadi artımı stimullaşdırır, həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır və ümumi məhsuldarlığı artırır [4].

Korrupsiya da hər hansı bir milli iqtisadiyyatın təməlini sarsıdan geniş yayılmış struktur problemlərindədir. Dövlət məmurları və sahibkarlar korrupsiya əməlləri ilə məşğul olduqda, bu, qurumlara inamı azaldır, xarici investisiyaların cəlb olunması prosesini və dövlət siyasətinin effektivliyini zəiflədir. Korrupsiya mənimsəmə və rüşvətxorluq daxil olmaqla müxtəlif formalarda olur və resursları məhsuldar istifadədən yayındırmaqla iqtisadi inkişafa ciddi şəkildə mane olur [6].

Korrupsiyaya qarşı mübarizə şəffaflıq, hesabatlılıq və güclü antikorrupsiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi öhdəliyini tələb edən çoxşaxəli problemdir. Müstəqil nəzarət orqanlarının yaradılması, məlumat verən tərəflərin effektiv müdafiəsinin həyata keçirilməsi və korrupsiya əməllərinə görə sərt cəzaların tətbiqi bu struktur problemlə mübarizədə mühüm addımlar hesab olunur.

Təhsil sisteminin zəif olması da dövlətlərin mübarizə apardığı məsələlərdəndir. Güclü təhsil sistemi ixtisaslı işçi qüvvəsinin formalaşdırılması və innovasiyalara təşviq edilməsi üçün əsasdır. Bir çox ölkələrin tələbələri müasir iqtisadiyyatda inkişaf etmək üçün lazımı bacarıqlarla təchiz edə bilməyən aşağı səviyyəli təhsil sistemləri ilə bağlı struktur problemlərlə üzləşirlər. Bu, tək-cə fərdi iqtisadi perspektivlərə maneəçilik törətmir, həm də ölkənin qlobal miqyasda rəqabət qabiliyyətini məhdudlaşdırır. [5]

Aşağı səviyyəli təhsil sistemlərinin aradan qaldırılması təhsil infrastrukturuna sərmayələr, kurikulumda islahatlar və hamı üçün keyfiyyətli təhsilə bərabər çıxışı təmin etmək üçün təşəbbüslər tələb edir. Mövcud iş bazarına uyğun olan bacarıqları inkişaf etdirmək və ömür boyu öyrənməyə təşviq etməklə, hökumətlər öz işçi qüvvəsinin məşğulluğunu və məhsuldarlığını artırır.

Hər hansı vahid bir sektora bağlı olmaq da iqtisadiyyatın qarşısında olan əsas maneələrdəndir. Kənd təsərrüfatı, təbii sərvətlər və ya konkret sənaye kimi tək bir sektordan çox asılı olan iqtisadiyyatlar iqtisadi şoklara və bazar dalğalanmalarına həssasdırlar. Bu struktur problemi iqtisadi diversifikasiyaya və innovasiyaya mane olan sonlu gəlir mənbəyinə həddən artıq asılılığa səbəb ola bilər. Şaxələnməmiş iqtisadiyyat isə xarici şoklara daha az həssasdır və uzunmüddətli artımı davam etdirməyə daha çox qadirdir [6].

Sektor asılılığı risklərini azaltmaq üçün hökumətlər iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə təşviq edən siyasət həyata keçirməlidirlər. Bu, inkişaf etməkdə olan sənaye sahələrinə dəstəyin göstərilməsi, sahibkarlığın təşviqi, innovasiya, tədqiqatın təşviq edilməsini əhatə edə bilər. Bir sektordan asılılığı azaltmaqla ölkələr daha dayanıqlı və dinamik iqtisadiyyat yarada bilərlər.

Fiskal siyasət də böyük əhəmiyyətə malikdir. Davamlı olmayan fiskal siyasət büdcə kəsirinə, yüksək səviyyəli dövlət borcuna və maliyyə qeyri-sabitliyinə səbəb olur. Zəif fiskal idarəetmə tək-cə iqtisadi artıma mane olmur, həm də iqtisadi böhranlar zamanı ciddi risklər yaradır. Korrupsiya və səmərəsiz dövlət xərcləri kimi struktur problemlər fiskal idarəetmənin pozulmasına kömək edir [4].

Fiskal idarəçilikdə olan səhvləri aradan qaldırmaq üçün hökumətlər effektiv vergitutma, dövlət xərclərinin idarə edilməsi və borc nəzarəti də daxil olmaqla məsuliyyətli fiskal siyasət həyata keçirməlidir. Dövlət vəsaitlərinin səmərəli və şəffaf şəkildə istifadə olunmasının təmin edilməsi fiskal sabitliyin qorunmasına və uzunmüddətli iqtisadi artımın təşviqinə kömək edə bilər.

Nəticə

Milli iqtisadiyyatlar daxilində struktur problemləri mürəkkəb, bir-biri ilə əlaqəli və çoxşaxəlidir. Onlar həm hökumətlər, həm bizneslər, həm də vətəndaşlar üçün əsaslı problemlər yaradır. Bununla belə, onlar həll olunmaz deyil. Bu problemlərin həlli siyasi iradə, strateji planlaşdırma və müxtəlif maraqlı tərəflər arasında əməkdaşlıq tələb edir.

Gəlir bərabərsizliyi, işsizlik, zəif infrastruktur, korrupsiya, zəif təhsil sistemləri, sektorlardan asılılıq və yanlış fiskal idarəçiliklə mübarizə aparmaqla ölkələr daha möhkəm və inklüziv iqtisadi mühit yarada bilər. Diqqətli təhlil və məqsədyönlü siyasətlərin həyata keçirilməsi vasitəsilə dövlətlər bu struktur çağırışların öhdəsindən gələ və davamlı iqtisadi artım və hamı üçün firavanlığa yol açar bilər. Qlobal birlik heç bir ölkənin geridə qalmaması və iqtisadi artımın faydalarının hamı tərəfindən paylaşılması üçün birgə çalışmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafının Dövlət Proqramı. 2002-2005-ci illər.
2. Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı. 2003-2005-ci illər.
3. Ç.M.Abbasov, Azərbaycanın dünya iqtisadiyatına inteqrasiyası yolları. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 2005, 252 səh.
4. İ.A.Kərimli, Dünya iqtisadiyyatı: beynəlxalq ticarət, maliyyə və inkişaf, Bakı: "CBS", 2006, 166 səh.
5. M.A.Əhmədov, C.A.Hüseynov, İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları, Bakı İqtisad Universiteti nəşri., 2010, 121 səh.
6. T.F. Mirkişili, Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti: Reallıqlar və perspektivlər, Bakı: "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, 2004, 89 səh.
7. <https://ereforms.gov.az/files/review/pdf/az/10f9818b000488fa344a02e238e75d08.pdf>
8. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>

УДК 33.338.3

Анализ существующих структурных проблем в национальной экономике Н. И.Абдуллазаде

Резюме.Если рассматривать ее как принцип человеческого организма, национальная экономика функционирует как источник жизненной силы государств и влияет на все аспекты благосостояния нации, от уровня жизни ее граждан до роста бизнеса и общего состояния страны. Однако структурные проблемы в этих странах могут препятствовать экономическому росту, развитию и удовлетворению социальных потребностей. Важно более оптимально и эффективно совершенствовать структуру национальной экономики, определить методы решения задач, связанных с модернизацией, и обеспечить их адаптацию к системе структурных механизмов. В ходе анализа процессов экономического развития были отмечены реконструкция перерабатывающего сектора, формирование производительных сил, повышение экономической активности регионов, развитие промышленной инфраструктуры, значительное снижение зависимости страны от нефти. учтено. Для обеспечения эффективности уровня развития

целесообразно разработать программы стратегического развития и действий. В этой статье основное внимание уделяется общим проблемам, которые сохраняются между странами, и предоставляется всесторонний анализ структурных проблем, от которых страдают национальные экономики по всему миру.

Ключевые слова: структура, экономика, развитие, благосостояние, неравенство

UDC 33.338.3

Analysis of existing structural problems in the national economy

N. I. Abdullazade

Summary. When viewed as the principle of the human organism, the national economy functions as the lifeblood of states and affects all aspects of a nation's well-being, from the standard of living of its citizens to the growth of businesses and the general state of the country. However, structural problems within these economies can hinder economic growth, development and meeting social needs. It is important to improve the structure of the national economy in a more optimal and efficient way, to determine the methods of solving problems related to modernization and to ensure their adaptation to the system of structural mechanisms. During the analysis of the economic development processes, the reconstruction of the processing sector, the formation of production forces, the increase in the economic activity of the regions, the development of the industrial infrastructure, and the significant reduction of the country's dependence on oil were taken into account. In order to ensure that the level of development is effective, it is appropriate to draw up strategic development and action programs. This article focuses on common problems that persist between countries, providing a comprehensive analysis of the structural problems plaguing national economies around the world.

Key words: structure, economy, development, welfare, inequality

Redaksiyaya daxilolma: 29.11.2023

Çapa qəbul olunma: 15.12.2023

